

אליהו ביקרמן – היהודי 'אזרח העולם' – ותרומתו לחקר תקופת הבית השני

בצלאל בר-כוכבא

בחודש אב תשמ"א הלך לעולמו בירושלים פרופ' אליהו ביקרמן, מן החשובים שבחוקרי הבית השני, ומגדולי חוקרי העת העתיקה בדורנו. פטירתו בירושלים דווקא, שבה שהה לרגל הכנס העולמי למדעי היהדות, משלימה באורח אירוני מעגל-חיים רב הרפתקאות של יהודי שהתנגד לציונות, הציג עצמו כ'אזרח העולם', והירבה בהכאת נימוקים אפולוגטיים להתעניינותו ועיסוקו בנושאים יהודיים. השקפותיו ואישיותו, הניכרים היטב בעבודותיו המדעיות, לא היקנו לו חסידים רבים בתוכנו. אופייני הדבר שיוסף קלוזנר לא מצא לנכון להקדיש לו ערך מתאים באנציקלופדיה העברית שבעריכתו, למרות שהיה מודע היטב למשקל העצום של יצירתו המדעית. שמו של ביקרמן מוכר לקורא העברי רק מתוך הוויכוחים החד-סיטריים שניהל עמו אביגדור צ'ריקובר המנוח במאמריו 'אנטיוכוס בירושלים' ו'גזירות אנטיוכוס ובעיותיהן'. ביקרמן, שהיה בקיא בלשונות רבות, כתב את מאמריו בשלוש שפות ואף דאג לתרגם את ספריו המוקדמים ללשון האנגלית. אך הוא לא גילה עניין מיוחד בפרסום כתביו בעברית, ונראה כי גם מלומדים ישראלים לא פעלו לתרגומם.

יש להצטער על התנכרות הדדית זו. מחקריו של ביקרמן וקסמה המיוחד של כתיבתו ממשיכים להפרות ולהשפיע על כולנו עד עצם היום הזה, בכללם מחקרים שנכתבו לפני למעלה מחמישים שנה. חלק ממסקנותיו נתקבל על-ידי הכול, עד כי נשכח כי מקורם בביקרמן. תיזות וקביעות אחרות של ביקרמן, שנאמרו לעתים בחטף ואגב אורחא, זוכות חדשות לבקרים לפיתוח וליבוס בכרכים עבי-כרס של חוקרים חדשים. שניים מספריו בנושאים 'הכלליים' הפכו מכבר לנכסי צאן ברזל של מחקר העת העתיקה, ואילו מחקריו בנושאים יהודיים ונוצריים זוכים לתהילה מחדשת ולמעריצים מובהקים במרכזים של מחקר היהדות העתיקה וראשית הנצרות בגרמניה ובארצות-הברית. יש גם לזכור כי ספרו הקלאסי 'אלוהי המקבים' מהווה תעודה היסטוריוגרפית-ספרותית נלהבת ומיוחדת כמינה, שחשיבותה חורגת מהתחום המדעי הצר, על מאבק הקיום של היהדות, גדולתה ותפקידה ההיסטורי.

על תולדות חייו של ביקרמן ניתן ללמוד הרכה גם ממקורות שבכתב כגון האוטוביוגרפיות של אביו ואחיו (Two Bickermans, New York 1962), ה-'Lebenslauf' (תולדות חיים) שצירף לדיסרטאציה שפרסם בשנת 1926, וכן מן המבואות לספריו השונים, בעיקר לתרגומיהם האנגליים, הנושאים בחלקם אופי אוטוביוגרפי.

ביקרמן נולד בקישינב בשנת 1896. אביו, שהיה עיתונאי, עורך ומו"ל ידוע שפעל באודסה ובפטרבורג, חנך את בניו ברוח חילונית, תוך התנגדות לציונות ותמיכה במשטר הצאריסטי. האב אף התפאר כי עבודתו העיתונאית הראשונה היתה מאמר אנטי-ציוני חריף, שפרסם באודסה בשנת 1901. בנו, אליהו, נשלח ל'גמנסיה הריאלית' הרוסית בפטרבורג, שבה הושם הדגש על לימוד הלטינית. השאיפה לעסוק במחקר העת העתיקה התפתחה בו כבר בשנות לימודיו בגימנסיה (ולא לכבודו של המנחה, כפי שהיה מקובל בגרמניה). בשנת 1915 החל כלימודיו באוניברסיטת פטרבורג, שם התוודע לראשונה ללשון היוונית ואף זכה לשמוע תורה מפיו של מיכאל רוסטובצב הגדול. בשנת 1916 גוייס לצבא הצאר, סיים את האקדמיה הצבאית, ואף שירת כקצין בתקופת המהפכה. ביקרמן, שזכר היטב את הפוגרום שנערך כיהודים באודסה בימי ילדותו, נפצע קשה בזמן שירותו בבאקו, שעה שניסה ביוזמתו לגונן על קבוצה של ארמנים מפגיעת הטאטארים. פציעתו אפשרה לו לחזור ולחבוש את ספסלי האוניברסיטה לזמן-מה. בשנת 1922 מילט האב את בני המשפחה לברלין, לדבריו, כדי למנוע את החרפה, שבנו הבכור ישרת כקצין בצבא הכולשביקים השנואים עליו.

את לימודיו המשיך ביקרמן באוניברסיטה בברלין, שבה פרחו בשנות העשרים הלימודים הקלאסיים, בראשותם של ההיסטוריונים אדוארד מאייר ווילהלם וובר, הפילולוגים וחוקרי הספרות אולריך פון וילמוביץ ואדוארד נורדן היהודי, והפאפירולוג אולריך וילקן. בשנים אלו גם גילה ביקרמן פעילות רבה בחוגי הגולים הרוסיים 'הלבנים'. בשנת 1926 הגיש לוילקן את עבודתו לשם קבלת התואר דוקטור על הענקת זכויות-אזרח אימפריאליות בפרובינציות בימי קאראקלה (על-פי פאפירוס גיסן). עבודה זו, אשר כנהוג בגרמניה כאותן השנים לא היתה אלא חוברת צנומה, נועדה להיות פרק מתוך מחקר מקיף על התעודות הקיסריות של מצרים בתקופה הרומית, שאותן תכנן ביקרמן כנושא עבודת ה-Habilitation שלו. ואולם נראה שנטש תכנית זו, בגלל העניין שהחל לגלות בנושאים יהודיים, בעיקר בספרי המקבים.

בסוף שנות העשרים שימש ביקרמן כאסיסטנט במכון הפאפירולוגי של האוניברסיטה הברלינאית, ופרסם מספר עבודות שזכו להד רחב בין קלאסיקאים ותיאולוגים, כגון הסיכום על ספרי המקבים באנציקלופדיה של פאולי-וויסובה (1928). שבו טען בזכות האותנטיות של רוב התעודות המשולבות בספרים, וכן עמד לראשונה על שתי השיטות הכרונולוגיות המשמשות בערבוביה בספר מקבים א' — המניין הסלוקי-מוקדוני למאורעות חיצוניים ומניין הסלוקי-בבלי לתאריכים פנימיים; מאמר מזהיר על עלילת הדם ההלניסטית — 'רצח ריטואלי ופולחן החמור' (1927) — שבו הראה כי עלילת הדם בנוסח של אפיון מורכבת מצירוף הסיפור האתנוגרפי של 'מלך הסטורנליות' יחד עם הסיפור התעמולתי הרווח על התכנסותם של קושרי קשר, ו'תפרים' גסים מחברים את שני הסיפורים; ספרון על מכתבו של ספאוסיופוס, בן אחותו של אפלטון, למלך פליפוס השני, מכתב שנמצא באוסף המכתבים הסוקראטיים (1929); וכן המאמר על איגרת אריסטיאס (1930), שבו קבע את זמן חיבורה לראשית ימי שלטונו של יוחנן הורקנוס. בשנת 1933, בעצם היום בו עלה היטלר לשלטון, חתם על חוזה עם הוצאת הספרים סיבק-מור בטיבינגן, שבו התחייב לכתוב פירושים מקיפים לספרי המקבים. התחייבות זו, אף-על-פי שלא מומשה מעולם, כיוונה במידה רבה את עיסוקיו המדעיים בשנים שלאחר-מכן.

באותה שנה עבר ביקרמן לפאריז והועסק במרכז הלאומי למחקר מדעי (CNRS). בשנים

הבאות, שעמדו בצילה של ההידרדרות בגרמניה הנאצית, הקדיש עצמו לעבודות-הכנה לקראת כתיבת הפירושים לספרי המקבים. בשנת 1935 יצאו לאור ספריו הקטנים, 'המקבים' ו'כרונולוגיה'; בשנת 1937 הופיע ספרו הקלאסי והידוע ביותר 'אלוהי המקבים', ובשנת 1938 ספרו המקיף 'המוסדות הסלווקיים' הן במבנה השלטון, הפקידות, הכלכלה, המטבעות, החלוקה לסאטראפיות ומחוזות, ארגון הצבא הסלווקי, ועוד כהנה וכהנה. עם כיבוש פאריז בידי הנאצים, בשנת 1940, נמלט למארסי, ובה שהה עד 1943, שעה שנתבטל קיומה העצמאי של צרפת הדרומית שבשלטון ממשלת וישי. ביקרמן הצליח להימלט לארצות-הברית, לדבריו, ב'אניה האחרונה'.

ראשית דרכו בעולם החדש לא היתה סוגה בשושנים. בתחילה שימש בהוראה במוסדות מן הדרג השני, ושם נאלץ לעסוק גם בתולדות המזרח העתיק ובהיסטוריה מקראית. רק בשנת 1952 הגיע אל המנוחה והנחלה, כאשר נתמנה פרופסור להיסטוריה עתיקה באוניברסיטת קולומביה רבת היוקרה, שבה כיהן עד פרישתו לגמלאות, בשנת 1967. בשנות שהותו בארצות-הברית פרסם עשרות מאמרים בתולדות ישראל בימי הבית השני וראשית הנצרות, וכן בהיסטוריה של יוון ורומי. חלק מן המאמרים עוסק בסוגיות הקשורות בספרי המקבים, ונראה שביקרמן היה סבור כי מיצה את הבעיות המהותיות במאמרים אלו ובספריו משנות השלושים, ולכן ויתר על כתיבת הפירושים המפורטים, שהיו כופים עליו להתייחס גם לעניינים שוליים. בשנת 1962 הופיע ספרו 'מעזרא ועד אחרון המקבים' — יסודות היהדות החדשה ובשנת 1967 — 'ארבעה ספרים מוזרים של המקרא', המכיל עיונים בספרים יונה, דניאל, קהלת ומגילת אסתר. שנה לאחר-מכן פרסם את הגרסה האחרונה והמורחבת של ספרו על הכרונולוגיה של העולם העתיק, אשר ראה גלגולים ומהדורות שונות מאז פורסם לראשונה כחוברת צנועה, בשנות השלושים. הספר, שראשית כתיבתו בעיונים על הכרונולוגיה של ספרי המקבים, הפך כעבור זמן קצר לספרי-יסוד המלווה את חוקרי העת העתיקה. כאשר פרש לגמלאות, זכה ביקרמן לכיבודים מכיבודים שונים מטעם אוניברסיטאות וגופים מדעיים, שהכירו במעמדו כאחד המאורות הגדולים של חקר הלימודים הקלאסיים בדורנו. כך, נבחר בשנת 1972 להנחות את הסימפוזיון רב היוקרה של קרן הארט בג'נבה על פולחן השליט באימפריה הרומית, שיצא לאחר-מכן לאור בסדרת פרסומי הקרן, ובשנת 1976 זכה ב'פרס לוקאס', המוענק אחת לשנתיים על-ידי אוניברסיטת טיבינגן עבור תרומה יוצאת-דופן במדעי הרוח והחברה. ביקרמן הוכתר במספר תוארי דוקטור-כבוד והוזמן לכהן כמרצה-אורח וכתב ב'בתי-ספר ללימודים מתקדמים באוניברסיטאות שונות ברחבי העולם, בין השאר גם באוניברסיטה העברית. בשנים האחרונות טרח באיסוף, עדכון ופרסום מאמריו הפזורים בנושאים יהודיים ונוצריים. שני הכרכים הראשונים הופיעו מכבר, והכרך השלישי עומד לראות אור. בשנת 1979 יצא לאור התרגום האנגלי לספרו 'אלוהי המקבים'. התרגום לא הסב לו נחת-רוח. ביקרמן שאף לעדכן את הספר לאחר ארבעים השנים שחלפו מאז פרסומו לראשונה, ואולם הדבר לא הסתייע מסיבות שאינן תלויות בו, ולא התאפשר לו אלא להוסיף הערות מועטות בלבד. כך ירד לטמיון חומר רב-ערך שאין לו תחליף. בין המאמרים החשובים האחרים של ביקרמן יש להזכיר את העיונים בשאלת האוטנטיות, הרקע והמשמעות של האדיקט של כורש ליהודים; הפירוש המזהיר לסיפור על שלושת הרעים בכבשן האש (דניאל ג), שבו קבע כי הסיפור אינו בחינת מארטיריולוגיה; הרקע והכרונולוגיה לעלייתו של תלמי החמישי אפיפאנס — שאלות שיש להן השלכה להבנת המהלכים שקדמו לקרב פניאון; ניתוח פרשת הליודורוס ומפלתו במקדש בירושלים ומקורותיה הספרותיים ב'אפיפאניות' ההלניסטיות; הכרונולוגיה של מסעות אנטיוכוס אפיפאנס למצרים, שבה קבע בכיורר כי נערכו שני

מסעות, כשנת 169 ו-168 לפני הספירה, דבר שיש לו חשיבות רבה להבנת הרקע לגזירות אנטיוכוס; ביסוס האותנטיות של כתבי הזכויות של היהודים בארץ-ישראל המופיעים ב'קדמוניות היהודים' ובספרי המקבים, ובייחוד התעודות המיוחסות לאנטיוכוס השלישי, התעודה של 'הצידונים בשכם', התעודות בספר מקבים ב' יא, והמכתבים של השליטים הסלווקים בימי יהונתן; שאלת האותנטיות והרקע של האגרות ליהודי מצרים בפרק הראשון של ספר מקבים ב'; ההתייחסויות של מלאאס, ההיסטוריון המאוחר בן אנטיוכיה, לתקופת החשמונאים, ובייחוד לקשר של סיפור האם ושבעת בניה עם העיר אנטיוכיה; כתובת האזהרה של הורדוס שלא להיכנס למקדש; על ההיסטוריון היהודי דמטריוס; הקולפון לתרגום היווני של מגילת אסתר, תיארוכו בין השנים 114-113 או 78-77 לפני הספירה, ומשמעותו לגבי פרסומה של המגילה בארץ ובתפוצה המצרית; התיארוך של ספר מקבים ד' (לדעת ביקרמן — ברבע השני של המאה הראשונה לספירה); המקורות היווניים של המסורת על שלשלת הקבלה, וכן לאמרתו של אנטיגונוס איש סוכו ('אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס' וגו'); על ירושלים בתפילת 'עמידה' וראשיתן של י"ח ברכות, ועוד כהנה וכהנה. ברם, גולת הכותרת של מפעלו המדעי הוא ספרו הצנום 'אלוהי המקבים'. ספר זה, הגם שהוא נושא בחלקו אופי מעט פובליציסטי, זכה לקבלת-פנים נלהבת עם הופעתו, להוציא את הביקורת השלילית שפרסם יצחק היינמן באחד הגליונות האחרונים של ה-'Monatschrift'. במשך השנים ערערו חוקרים יהודיים שונים וחשובים על מסקנותיו, ביניהם אביגדור צ'ריקובר ויצחק בער, ויבדלו לחיים ארלנדו מומיליאנו ומנחם שטרן. לעומתם נמצאו אחרים אשר פיתחו את שיטתו של ביקרמן (אם כי לא תמיד בכיוונים אליהם החכוון). ביניהם כולט הגרמני מרטין הנגל, החשוב בין חוקרי הבית השני הלא-יהודים. הטענה העיקרית של הספר היא כי היוזמה להטלת גזירות הדת לא באה מידי אנטיוכוס אפיפאנס, כי אם מצד המתיוונים הקיצוניים מסיעתו של מנלאוס, אשר שכנעו את המלך לנקוט בצעד כה קיצוני בעזרת קשריהם המסועפים עם הפקידות באנטיוכיה. הפולחן שהונהג בירושלים לא היה פולחן יווני כי אם פולחן סורי סינקרטיסטי, שהיה מקובל על המתיוונים בהשראת חיל המצב הסורי-מזרחי. 'השיקוף המשומם' שהוצב במקדש לא היה פסלו של זיאוס או של אנטיוכוס אפיפאנס, כי אם 'פטיש' שהוקדש לבעל-שמיין הסורי, בצורת אבן שהוצבה על-גבי מזבח העולה. גזירות הדת חלו רק על תחומי יהודה, במטרה להטות את הכף כמאבק הפנימי לטובת סיעתו של מנלאוס. לא זה המקום להעלות את הראיות בעד וכנגד שיטתו של ביקרמן; על ההוכחות שהעלה לתפקידים המכריע של המתיוונים בהטלת הגזירות ניתן להעלות עוד ראיות כהנה וכהנה, כל אלה בצד מקורות מנוגדים המטילים את כל האשמה על אנטיוכוס אפיפאנס עצמו. יחד עם זאת, יש להטיל ספק במסקנות של ביקרמן לגבי זהותה של האלוהות ואופיו של הפולחן שהונהג במקדש, וכן בהנחה כי הגזירות הוגבלו לתחומיה המצומצמים של יהודה, כשם שיש לדחות מכל וכל את הקביעה כי חיילים ממוצא סורי-מזרחי שירתו בחקרה. בכל מקרה, אי-ההתאמה בין המקורות, המייצגים זוויות-ראיה, עמדות פוליטיות ואסכולות ספרותיות שונות, מקשה להגיע לידי הכרעה חד-משמעית בשאלת הסיבות והיוזמה להטלת הגזירות. המכיר בעוצמת הקנאות היהודית ובנטייתו לנקוט צעדים קיצוניים בשאלות של 'מלחמת תרבות', יתמוך בדעתו של ביקרמן. אחרים יודו לפחות בהשפעתם של המתיוונים על תהליך קבלת החלטות באנטיוכיה.

למרות שספרו החשוב ביותר עוסק בתולדות היהודים בארץ-ישראל (וכאמור, לדעת ביקרמן הוטלו הגזירות רק בתחומי 'יהודה'), קשה להגדיר את ביקרמן כחוקר ארץ-ישראל. הקורא חש בעליל בתלישותו הגמורה מן הנוף הארץ-ישראלי, גם כשהוא מרבה לפרט את הניגוד בין החקרה

ובין הר ציון-הר הבית ('ציון' בלשוננו של ביקרמן), או כשהוא מונה כלאחר-יד את מודיעין, בית-צור ובית-זכריה. כל זאת בניגוד בולט לחוקרים גרמניים בני זמנו, שהיו מעורים היטב בנופה ובקדמוניותה של הארץ. אפשר כי מאמציו להתרחק מן העניין הציוני הם אשר הקשו על ביקרמן, אשר שלט ברוב מקצועות-העזר של מדע ההיסטוריה וחדר בהם לפני ולפנים, להתמסר ולהתעמק בגיאוגרפיה ההיסטורית של ארץ-ישראל, הגם שידע לבטח כי להבט הגיאוגרפי והטופוגרפי נודעת לעתים קרובות משמעות מכרעת להבנת האירועים ההיסטוריים.

מעבר לדיון המדעי הצרוף, גולש ביקרמן לפאתוס ולטון דרמאטי מובהק, כשהוא מתאר את המאבק בין שומרי הגחלת המונותאיסטית המעטים (לדעתו) ובין המתיוונים הקיצוניים, שהסתייעו בשלטונות הסלווקיים ובצבאם האדיר. הוא חוזר ומטעים שוב ושוב כי היה זה מאבק בעל חשיבות היסטורית מכרעת לעתידה של האנושות בכלל, והתרבות האירופית בפרט, מאבק חסר סיכויים לכאורה בין רבים ועצומי-כוח ובין מתי-מעט וחלשים, שהוכרע על חוט השערה לטובת הלוחמים, אשר גילו את תעצומות הנפש לעמוד בשעת מבחן. שנים רבות לאחר פרסום הספר כתב ביקרמן כי הוא נכתב בהשראת המאורעות שליוו את עליית היטלר לשלטון. הוא אף התגאה בכך כי הספר סיפק נחמה פורתא והיווה מקור תקווה לאי-אלו מיהודי גרמניה, כפי שלמד ממכתבי קוראים באותן השנים. הסגנון הפאטטי של הספר, הזר כל-כך לאדם מפוכח וחילוני כביקרמן יש בו כדי לאשר פירוש זה, ולא הייתי רואה בו ניסיון 'ליפות' ולהאדיר את חשיבותו של הספר (כקביעות אוטוביוגרפיות מגמתיות אחדות של ביקרמן). לא קשה לראות את ההקבלות בין התמונה שמצייר ביקרמן בספרו (לפי תפיסתו) לבין המאורעות שחווה עם עליית הנאצים: האימים בהכחדה של היהדות והסכנה שבהם לגבי המשך התפתחותה וקידומה של התרבות האירופית; יחסי הכוחות הבלתי-שווים; נסינות ההתערות של רוב היהודים בסביבתם הנוכרית על גווניהם השונים; 'התרבות האלטרנטיבית' שאינה אלא זיוף של התרבות אותה התיימרה לייצג, ויש בה חזרה ליצרים קמאים, אפלים וכרכריים, ועוד ועוד. לא הייתי שולל לחלוטין את האפשרות כי אף הטענה המרכזית של הספר, שאינה עולה בהכרח מן המקורות, הגורסת ש'מהרסים והמחריבים' באו מבפנים, הושפעה בצורה זו או אחרת מן השמועות, שנתפרסמו באותה השעה בעיתונות ובעלונים של הגולים הגרמניים בפאריז, על מוצאם היהודי כביכול של היטלר ואחדים מחבר-מרעיו.

בשנות לימודיו בכרלין התרועע ביקרמן עם יוחנן (האנס) לוי המנוח, שאותו הרבה להזכיר עד ימיו האחרונים כאחד מידידיו האמיתיים המעטים וכחוקר דגול שנקטף באיכו. שניהם היו ברוכי כישרון, אולם אורח חייהם ודרכם המדעית היו נוגדים לחלוטין. לוי, שהיה ציוני נלהב, עלה לארץ. מתוך שהעריך את הספרות העתיקה, נתן דעתו בעיקר על דבריהם של סופרי יוון ורומא על היהדות והיהודים, כשכיוון המחקר שלו נשא אופי אפולוגטי מובהק. ביקרמן, הקוסמופוליט, אשר ניסה להתערות בכל דרך בסביבתו הנכרית, שם לעומת זאת את הדגש על חקר ספרותה של הפזורה היהודית והשתלבותה התרבותית בניכר, ועל השפעתה של היוונית על יהודי ארץ-ישראל. תגובתו של העולם הנכרי לא נעמה לו לביקרמן. למרות שהיו לו כל הכישורים וההכנה לכך, נמנע בעקביות מלדון ואף מלהתייחס לאנטישמיות העתיקה. רק בראשית דרכו, בשנת 1927, כתב כמוזכר לעיל, מאמר קצר יחסית על עלילת הדם ההלניסטית, ואף כותרתו של זה היתה 'נייטראלית' (רצח ריטואלי ופולחן החמור; עיונים בתולדות הפובליציסטיקה העתיקה). כדי להשתמש מהלקחים האקטואליים המתבקשים, נמנע ביקרמן גם מלכתוב על נושאי דגל הקוסמופוליטיזם (וכשלונם) בעולם העתיק. דווקא יצחק היינמן, היהודי השלם באמונתו, בר-הפלוגתא החריף של ביקרמן, הוא אשר הקדיש את

מירב מרצו לעיון באנטישמיות העתיקה וכן במשנתו של פוסדוניוס איש אפמיאה, הנביא הגדול של ביטול המחיצות הלאומיות ואחדות המין האנושי.

ביקרמן, 'אזרח העולם', חש עצמו שלא בנוח מחמת עיסוקו המרוכב בהיסטוריה של עם ישראל. לפיכך הגדיר עצמו באסופת מאמריו כהיסטוריון קלאסי העוסק רק אגב אורחא וכ'תחביב' בנושאים יהודיים. במבוא לתרגום של 'אלוהי המקבים' אף הפך את הקערה על-פיה וטען, כי מאמריו וספריו על גזירות הדת ומרד החשמונאים לא היו אלא עבודות-הכנה לספרו על המוסדות הסלווקיים. ואולם חרף התבטאויות אלו ניתן להגדיר את עבודותיו כמחקר יהודי מובהק. בנוסף לאמור לעיל על 'אלוהי המקבים', יש לציין כי ביקרמן ראה את הקטעים המיוחדים להקאטאיוס ב'נגד אפיון' כאותנטיים, למרות שכחוקר חד-מבט היה חייב להבחין בזיופם; הוא הגן בלהט על האותנטיות של רוב התעודות בכתבי יוסף בן-מתתיהו ובספרי המקבים; והוא לא נמנע מלנגח את התיאולוגים הפרוטסטנטיים על מגמות אנטי-יהודיות ועל מידת הביטול שהם מגלים כלפי ספרות המשנה והתלמוד (בעיקר במסתו המרתקת על ספר דניאל).

ביקרמן נהג לספר על מעשה שאירע לו וליוחנן לוי בכרלין. ביום קר יצאו השניים לאגם הקפוא. לוי נשאר על עומדו בהצביעו על שלט שהזהיר מפני הסכנה ואסר את המעבר. ביקרמן לעומת זאת לא היסס להלך על-פני האגם. ביקרמן, הרווק הנאה, גילה יצר של 'הרפתקנות' בעבודתו המדעית בדומה לדרכו בחייו הפרטיים, ותר אחר הבעיות הקשות, המרתקות והמרכזיות של העבר, כשהוא חותר כל העת לפתרונות חדשים. לאסופת מאמריו הקדים כמוטו את המאמר של הראקליטוס איש אפסוס, הפילוסוף 'האפל' בן המאה השישית לפני הספירה: $\epsilon\acute{\delta}\nu \mu\eta \acute{\epsilon}\lambda\pi\eta\tau\alpha \acute{\alpha}\nu\acute{\epsilon}\lambda\pi\iota\sigma\tau\omicron\nu$ 'אם אין מקווים (למצוא את הדבר) הבלתי-צפוי, אין מוצאים (אותו), באשר הוא אינו (קל) לגילוי (וקשה) לתפיסה'. נשתמר אצל קלמוס איש אלכסנדריה, סטרומטאיס, ב, 4.17. כדי 'לפצח' את הסוגיות הללו, ולמצוא את 'הבלתי-צפוי' נזקק ביקרמן למידה בלתי-רגילה של הברקה מחקרית. יקשה למנות את כל החידושים הרבים ושפע ההברקות שלו, אשר הפכו לאבני-בניין של המחקר המודרני. כך, למשל, השערתו בדבר מערכת התאריכים הכפולה בספר מקבים א', שנוסחה על-ידו בקיצור, זכתה לפיתוח והרחבה בעשרות ספרים ומאמרים, והיא מהווה עד היום אחת המוסכמות הבסיסיות שבלעדיהן לא ייתכן מחקר ראוי לשמו של ספרי המקבים. חלק מקביעותיו לא הוכחו על-ידו כראוי, או שנאמרו רק אגב אורחא, ורק לאחר שנים זכו הדברים להארה וסיוע בידי אחרים. (כך, למשל, אומר ביקרמן במשפט צדדי שלא שמו אליו לב, במסגרת הדיון על 'האנטיוכים בירושלים', כי יהודי אלכסנדריה היוו 'פוליטאומה' לעצמם, ועל כך נאבקו, דבר שהוכח לאחרונה בפירוט בספרו המקיף של אריה כשר על יהודי מצרים ההלניסטית והרומית). כותב שורות אלו הופתע למצוא בספר 'אלוהי המקבים' (עמ' 55) משפט קצר הרומז, כי ברשות יהודי ארץ-ישראל עמד צבא מצויד בסגנון הלניסטי וחמוש היטב עוד לפני ימי יהונתן (אף שביקרמן חוזר ומגדיר, כמקובל, את מלחמת החשמונאים כמאבק-גרילה של מעטים מול רבים, ואף גורס כי המתיוונים היוו רוב מכריע בעם, כל זאת מבלי להבחין בין השלבים השונים של המרד, מן הסתם בהתאם למגמה האקטואלית של ספרו). נטייתו אחר ההברקה כוללת גם בסגנונו השופע אפוריזמים ומשפטים מתוחכמים (ומתחכמים), חלקם ציטוטים וואריאציות ממכמני הספרות הקלאסית, וחלקם מפרי רוחו. בניגוד לחוקר המצוי של העת העתיקה, הדוגל במחקר 'טהור' ו'אובייקטיבי' לשמו, הרכה ביקרמן לשלב בכתובתו דוגמות ואילוסטראציות אקטואליות, וללמוד מן ההשוואה הן לגבי העבר והן לגבי ההווה. ביקרמן חרג מן הנורמה

אליהו ביקרמן ותרומתו לחקר תקופת הבית השני

המקובלת (בעיקר בגרמניה) גם בנטייתו להשתחרר מככלי האפאראט המדעי, ונמנע מלהרשים את הקורא בשפע של הפניות ביבליוגרפיות מלומדות. הוא העדיף לנתח את המקורות ולהביע את דעתו תוך כדי הפנייה לפריטים ביבליוגרפיים ראשוניים בלבד. מן התרגום של 'אלוהי המקבים' הוא אף דאג להשמיט את כל ההערות, ולאסופת מאמריו סירב להוסיף פריטים ביבליוגרפיים חדשים, באומרו 'אינני מאמין שמחקר חדש על כל נושא טוב בהכרח מקודמיו'. למחקריו המקראיים לא צירף בדרך-כלל כל הערות, ובגוף העיונים על ספר דניאל מצא לנכון לצטט דברים רק מתוך פירושו של אייזיק ניוטון...

עם זאת לא השתמט ביקרמן מעבודת-נמלים קפדנית ומתישה; הוא חרש באדמה בתולה, כאשר היה צורך לצבור אבני-יסוד למחקריו המבריקים האחרים. כך עשה בספריו על המוסדות הסלוקיים ועל הכרונולוגיה של העולם העתיק. בספר הראשון, שהיה בחינת עבודת-ראשונים, טרח ביקרמן וליקט בכוחות עצמו אלפים ואולי רבבות של מקורות ומראי-מקורות המאירים את מירב ההבטים של הנושא. נושא הספר השני (הכרונולוגיה של העולם העתיק) שהוא מטבעו 'יבש', מורה על מידת היסודיות שכפה ביקרמן על עצמו בנושאים אותם ראה כבסיסיים לבניין התיאוריה ההיסטורית. ברם, מעל לכל מדהים ההקף העצום, האופקי והאנכי, של שטחי התעניינותו. תרומתו המחקרית התפרסה על-פני כל העת העתיקה, מימי הומרוס ועד התקופה הביזאנטית ועד בכלל, וכללה את כל ענפי ההיסטוריה – היסטוריוגרפיה, היסטוריה מדינית, כלכלית, צבאית, דתית ואד-מיניסטרטיבית, תולדות הספרות, פילוסופיה, משפט ופילולוגיה, פאפירולוגיה ואפיגרפיה, ואף ענפים מקצועיים ואיזוטריים כמו נומיסמטיקה.

גישתו של ביקרמן לתנועה הציונית ולארץ-ישראל אין בה כדי לעורר אהדה. בנוסף לדבקתו העיוורת בקוסמופוליטיזם, יש לזכור כי האיש ראה עצמו בראש וראשונה כחוקר ואיש-מדע, והאמין בשעתו כי רק פעולה במרכזי המדע הגדולים יכולה להביא לכדי יצירה פורייה, וכי זו לא תיתכן בתחומי 'פלסטינה' הפרובינציאלית של אז. ביקרמן שגה גם בעניין זה, ונקל לשער לאלו ממדים ולאילו שיאים היתה מתעלה עבודתו אילו היה 'חי ונושם' את אוירת ארץ-ישראל, ופועל ומרביץ תורה בתוכנו. אף-על-פי-כן תישאר יצירתו המדעית כאחד מעמודי הבניין של מחקר ימי הבית השני, ודעותיו ימשיכו להפרות דורות של מלומדים, ויוסיפו לספק חומר למאמרים וספרים בעד וכנגד.

מכון ביהמ"ת ליצירה

אליהו ביקרמן (Elias Joseph Bickermann) — רשימה ביבליוגראפית
(ספרים בלבד)

Das Edikt des Kaisers Caracalla in P. Gissen 40, Berlin 1926 (Dissertation)
Speusippus Brief an König Philipp, Text, Übersetzung u. Untersuchungen, Leipzig
1929

Die Makkabäer, Eine Darstellung ihrer Geschichte von den Anfängen bis zum
Untergang des Hasmonaerhauses, Berlin 1935 תורגם לאנגלית בשם:

The Maccabees, An Account of their History from the Beginings to the Fall of the
House of the Hasmonians, New York 1947

Der Gott der Makkabäer, Untersuchung über sinn und Ursprung der
Makkabäischen Erhebung, Berlin 1937

תורגם לאנגלית בלויית תוספות מזעריות ובהשמטת ההערות:

The God of the Maccabees, Studies on the Meaning and Origin of the Maccabean
Revolt, Leiden 1979

Institutions des Seleucides, Paris 1938

From Ezra to the Last of the Maccabees, Foundations of Post Biblical Judaism,
New York 1962

Chronology in the Ancient World, London 1968

Studies in Jewish and Christian History, I, Leiden 1976; II, Leiden 1980; III,
forthcoming